

זלמן שזר

פגישה מחודשת

אסופת כתבים

Zalman Shazar
A Renewed Encounter:
Collected Writings

עורכים:

נתן שיפריס, יהונתן הרשכרג

ועדה מייעצת:

עזרא ברום, יחזקאל חובב, גדעון טיקוצקי, נתן שיפריס

מנהל ההוצאה לאור: עזרא ברום

עורך ראשי: יחזקאל חובב

הפקה והבאה לדפוס: נעה גרינולד-עסיס

עריכת לשון: הדס אחיטוב

עיצוב ועימוד: אלי חרומוב

הגהה: אביחי גמדני, טניה שרם

ספר זה יוצא לאור בסיוע משרד התרבות והספורט

מסת"ב 978-965-227-405-2

מספר קטלוגי 185-1137

הציטוט בעמ' 5 ובעמ' 359 מתוך השיר "אורי דורות".
מילים: זלמן שזר. © כל הזכויות שמורות להוצאת עקד.

המערכת עשתה כל שביכולתה כדי לאתר את בעלי הזכויות של כל החומר שגלגל
ממקורות חיצוניים. אנו מתנצלים על כל השמטה או טעות, ואם יובאו לידיעתנו,
נפעל לתקן במהירות הבאות.

© כל הזכויות שמורות למרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי, תשפ"ה 2024

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני
או מכני, לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.

הדפסה: א.ר. שסקין

כִּי גַם בְּדוֹר זֶתוּם, סָמוּי
יֵשׁ וְאוֹצֵר לָהּ חֲבוּי.

שניאור זלמן רובשוב [שזר] בצעירותו, שנות העשרים למאה העשרים (צילום: רודולף וולף, וינה)

תוכן העניינים

11	דבר נשיא מדינת ישראל / מר יצחק הרצוג
15	ללכת בדרכו / אביגדור קהלני, יו"ר מרכז זלמן שזר
17	פתח דבר / העורכים
19	מבוא: האיש שכתב היסטוריה ושעשה היסטוריה / מוקי צור
29	ציוני דרך בחייו של זלמן שזר / חגי צורף
35	פרק ראשון – כור מחצבת
37	ספריית אבא שלי
44	על ברכי סבא רבה
47	סוד הניגון של סבא
51	פרק שני – היסטוריה יהודית: לימודים ומחקר
53	משיח לא איש יחידי
56	להאיר את הפינות של ההיסטוריה
60	השבתאות: כוח לאומי חי ורענן
63	שיתוף הגורל של האומה
66	שליחות ההיסטוריונים
69	פרק שלישי – ערב מלחמת העולם הראשונה
	א. המשיכה לארץ ישראל
71	'שם' בארץ ישראל
74	אל הכותל המערבי
	ב. ראשית ההתיישבות החלוצית
77	הדרך לגאולה הלאומית
80	לאנשים בעלי כוחות זקוקה ארץ ישראל
83	ניצחון הפועל העברי
87	פרק רביעי – מלחמת העולם הראשונה
	א. יהדות התפוצות
89	כברת ארץ חדשה
95	היהדות הרוסית – לקראת שחרור
99	אודים מוצלים כולנו
	ב. ארץ ישראל
104	עבודה רוחנית בעת משבר

107	פרק חמישי – היישוב בין מלחמות העולם
	א. בניין היישוב: עלייה, עבודה, התיישבות
109	צבא העבודה בארץ
110	עינינו נשואות לבניין עד
112	נתיבות אל הקרקע
	ב. היחס לערבים
115	הכקישניב יעשו את ירושלים?
119	בירור יחסנו לתנועה הערבית
122	שני לאומים
124	שכנינו הערבים
126	לצאת מן מצר החלוקה
130	לא תרצח
	ג. זכויות נשים
133	זכות הבחירה לנשים
137	פרק שישי – יהדות התפוצות בין המלחמות
	א. יהדות אירופה
139	שני מיני תקופות בגולה
	ב. נוכח עליית הנאציזם
142	עם הספר הנשרף
148	פני הגולה האירופאית
154	לא זרים – אך עוזבים
160	דיוקנו של הגטו
162	שאלת הפליטים היהודים
166	אסון הפועל והאדם
	ג. יהדות ארצות הברית
169	היהדות שמעבר לים
175	נפל פחד היטלר על יהודי אמריקה
179	פרק שביעי – מלחמת העולם השנייה והשואה
181	נגד היטלר, עם אנגליה
184	העבודה התרבותית
189	עת לאיחוי הקרעים!
192	המתנדבים בצבאות העמים
195	ברית אחים
201	הצילו אותנו

204	לא תנחומים כי אם הצלה
207	רצח אם הגלויות
210	אורות של תקווה באפלת הימים
215	היחס ליידיש שאנו רוצים בו
218	ממה תחיה האומה הזאת?
223	פרק שמיני - בין שואה למדינה
	א. שארית הפליטה
225	התהום שנפערה בנפש
231	מסע בארצות הכיליון
247	שירת תקווה הבוקעת ממעמקים
	ב. ארץ ישראל
251	לקראת הקמת המדינה היהודית
254	ברית מחודשת של העם עם הארץ
257	הכרות העצמאות של המדינה היהודית
261	פרק תשיעי - ראשית המדינה
	א. התקומה
263	תפקיד ההסתדרות הציונית בבניין המדינה
267	מחזונות משיחיים לתחייה לאומית
271	תפקיד מפלגת פועלי ארץ ישראל
274	ההסתדרות הציונית לאחר הקמת המדינה
	ב. צבא
278	כיצד נזכור את הנופלים
281	ניצחונותיו של עם צמא שלום
	ג. חינוך
283	חוק חינוך חובה
	ד. יחסי דת-מדינה
291	זרמי החינוך במחנות העולים
297	דת ולאום
	ה. יהדות התפוצות
302	להאציל מרוח הגאולה הציונית
308	מצבה של יהדות רוסיה - רשמי מסע

315	פרק עשירי - הנשיאות
317	הסבל שבהוד
320	אל תלובה אש הקנאות
323	להנחיל את השפה
324	מקיבוץ גלויות לעם אחד
329	יחד שבטי ישראל?
334	עם אמונים, דור סקפטי
336	שגב ששת הימים האלה
341	מדינת ישראל - צדק ילין בה
344	שלום או חברון?
348	איגרת לאפיפיור - בין עם ישראל לאומות העולם
355	דברי פרידה: יום השלום - בוא יבוא!
359	אורי דורות
361	קבצי כתבים של זלמן שזר ששימשו בסיס לאסופה זו
362	מקורות המאמרים

נשיא המדינה

رئيس الدولة

THE PRESIDENT

דבר נשיא מדינת ישראל

מר יצחק הרצוג

בשנת החמישים לפטירת נשיאנו השלישי, זלמן שזר, ניצבת מדינת ישראל בפני אתגרים קשים ומורכבים. בעוד אנו נלחמים במערכה רב-זירתית ומייחלים לשובם של אחינו ואחיותינו החטופים, אנו מוצאים נחמה והשראה, ובוודאי גאווה ותקווה, בדברי ימי עמנו ובמורשת העשירה שהותירו לנו מנהיגינו. הספר שלפנינו, המחזיר את כתביו של שזר אל קדמת הבמה, מהווה הזדמנות יקרת ערך לפגישה מחודשת עם אחת הדמויות המשפיעות ביותר בתולדות מדינתנו הצעירה.

זלמן שזר היה אישיות נדירה, שגילמה בתוכה שילוב מופלא של 'תורה וגדולה במקום אחד'. איש רוח מובהק, היסטוריון מחונן וחוקר בעל שיעור קומה, המחובר לעולמות ההגות והשירה, ובה בעת מנהיג מוכשר ומעורר השראה. דמותו הייחודית משקפת את המורכבות והעושר של החברה הישראלית, ומהווה מופת לאיחוד בין מסורת וחדשנות, בין עבר ועתיד.

שזר הבין כי 'העיסוק בהיסטוריה מבטיח את העתיד', וראה בלימוד קורות עמנו לא רק עניין אקדמי, אלא מפתח להבנת זהותנו ולעיצוב דרכנו. בעיניו, לימוד ההיסטוריה היהודית היה נחוץ 'בדחיפות ממש'. בתקופה זו, כאשר אנו ניצבים בפני אתגרים הרי גורל, דבריו מקבלים

משנה תוקף. הבנת עברנו, על תהפוכותיו ותמורותיו, מעניקה לנו פרספקטיבה רחבה ומחזקת את אמונתנו בדבר כוחנו להתגבר על כל מכשול. מה רלוונטי יותר ממה שכתב בשנת 1942 על כך ש'ימי המלחמה הם גם ימים של שינוי ערכים. באש המלחמה עלו ונשרפו הרבה מושגים מקובלים'? ומה מתאים יותר מהבחנתו בשנת 1948, שהצלחתנו הצבאית נובעת מהיותנו עם 'צמא לשלום וליצירה'?

מורשתו של שזר מדגישה גם את החשיבות העליונה של אחדות בין אחים ואת הסלידה העמוקה ממחלוקות חריפות המאיימות לקרוע את החברה. כנשיאה השלישי של מדינת ישראל הצעירה, היה שזר ער במיוחד לשסעים בחברה הישראלית. בזכות עולמו הרוחני העשיר, ידע לחבר ולגשר בין הקטבים. הוא הקפיד לעשות הכול כדי ש'יד מושטת' תפגוש 'יד אחות', וכיבד כל זרם וכל תנועה, למרות שיוכו הפוליטי הברור. במכתב לבן-גוריון משנת 1968, סיפר על הפעם היחידה שעזב ועידה מפלגתית, משום שחש בה 'התענגות על ריב אחים' – דבר שלא יכול היה לסבול. גם כיום, כאשר ויכוחים כואבים מאיימים לקרוע את החברה הישראלית, דרכו של שזר יכולה להיות נר לרגלנו. היא מזכירה לנו שמעבר למחלוקות הרבות שהיו תמיד בעמנו, יש לנו בסיס משותף איתן, המעוגן בהיסטוריה ארוכה ומשותפת.

ספרים אחדים כבר נכתבו על דמותו, הגותו ופועלו של שזר, אך הספר שלפנינו מאפשר 'פגישה מחודשת', כמעט בלתי אמצעית, עם הגותו. דרך מבחר זה של כתביו, אנו זוכים להתוודע לא רק למחשבותיו ולרעיונותיו אלא גם לאישיותו המיוחדת, לרוחב אופקיו ולעומק רגישותו. זוהי הזדמנות נדירה לחוות את עולמו הפנימי העשיר, ולהתחבר מחדש לחזונו על עם ישראל ומדינת ישראל.

כנשיאה השלישי של המדינה, שזר ידע לשלב בין תפקידו הממלכתי לבין אהבתו העמוקה לתרבות ולמורשת היהודית. הוא הפך את בית הנשיא למרכז תרבותי תוסס, מקום מפגש לסופרים, לחוקרים ולאנשי רוח. בכך הדגים כיצד ניתן לשלב בין מנהיגות מדינית לבין מנהיגות רוחנית, וכיצד אפשר לרתום את כוחה של התרבות לטובת בניין האומה. מעבר לכל אלה, חקוקים בליבי הזכות שעמדה לי, בהיותי ילד צעיר, להכיר מקרוב את הנשיא שזר, והרושם שהותיר עליי כאיש חם, מלא רגישות וחוכמת אדם.

בימים אלה של מאבק לאומי, דבריו של שזר על אתגריו של עם ישראל מקבלים משמעות מיוחדת. הם מזכירים לנו כי לאורך ההיסטוריה עמנו ידע להתמודד עם אתגרים קשים ולא רק לצאת מהם מחוזק כי אם גם לצמוח ולבנות קומות ונדבכים חדשים ומחודשים. כתביו מספקים לנו נקודת מבט היסטורית רחבה, המאפשרת לנו לראות את המאבק הנוכחי כחלק ממסע ארוך של תקומה וגאולה.

שזר האמין כי 'לימוד ההיסטוריה לא קבע רק מקום עצמו אלא היווה תרומה ישירה לתנועה הלאומית היהודית'. גישה זו משקפת את תפיסתו הרחבה, הרואה כאמור בחקר העבר כלי חיוני לעיצוב העתיד. היום, יותר מתמיד, אנו זקוקים לתובנות אלו כדי לחזק את זהותנו ולהתוות את דרכנו קדימה.

ספר זה, המכנס קטעים מכתביו של שזר מתקופות שונות, הוא יותר מאשר אסופת מאמרים. זהו מסע מרתק אל נבכי ההיסטוריה היהודית, מבעד לעיניו של אחד מגדולי ההוגים והמנהיגים שקמו לעמנו. הוא מזמין אותנו להתבונן מחדש על עברנו, להעמיק את שורשינו ולשאוב מהם כוח והשראה לעתיד.

בעת הזאת, כאשר אנו נדרשים לאחוז בשני העולמות – להיאבק על ביטחוננו מחד גיסא, ולטפח את רוחנו ותרבותנו מאידך גיסא – דמותו של שזר מהווה מקור השראה. הוא מלמד אותנו כי אפשר וצריך לשלב בין 'עֲשֵׂה בְּמִלְאָהּ' של ההגות והמחקר לבין 'מְחַזְקֵת הַשְּׁלַח' להגנת עמנו ומדינתנו.

ברצוני להביע את הערכתי העמוקה למרכז זלמן שזר – הן על פועלו המתמיד ואורך השנים ותרומתו למחקר היסטורי מקצועי, מלומד, עשיר, מבוסס ומעמיק; הן על הוצאתו לאור של ספר זה. פעילותו של המרכז היא עדות חיה לחזונו של שזר, המדגיש את הקשר ההדוק בין לימוד העבר לבין עיצוב ההווה והעתיד.

אני תקווה כי ספר זה יעורר עניין מחודש במורשתו של זלמן שזר, ויסייע להנחיל את חזונו לדורות הבאים. מי ייתן ונזכה בקרוב לימים של שקט ושלווה, בהם נוכל להתמסר ביתר שאת ללימוד ולהגות, ברוח משנתו של שזר.

ללכת בדרכו

אביגדור קהלני, יו"ר מרכז זלמן שזר

נקשיב איש ללב רעהו;
נתייחס בסובלנות איש לדעות רעהו
גם כשעולמות מפרידים בינינו.
(דברי פרידה: יום השלום – בוא יבוא!, עמ' 356)

זלמן שזר היה אדם של חיבורים. גם כשעזב את אורח החיים הדתי, הוא שמר על כבוד למורשת ושמר על קשר עם רבנים ועם חצרות חסידיות; גם כשחתר וקרא לעלות לארץ ישראל, כיבד את קהילות היהודים בתפוצות; גם כששאף לחינוך ממלכתי, הוא שמר, כשר החינוך הראשון, על חירותן של מערכות חינוך מגוריות. כשהיה נשיא המדינה הוא הפך את בית הנשיא לביתו של העם היהודי כולו. בחברה הישראלית המפולגת שלנו אנחנו זקוקים לקולו השקול והמלכד של הנשיא זלמן שזר, שיאיר לנו כמגדלור את הדרך.

מרכז זלמן שזר, הפועל לאור מורשתו של הנשיא השלישי, הולך בדרכו ומפיץ את משנתו – במילים, אך חשוב מכך, גם במעשים. אנחנו שואפים לחבר את העם היהודי לעברו ולמורשתו, ודרכם – לעצמו, על חלקיו ומגוריו השונים.

הספר 'פגישה מחודשת', הרואה אור בשנת היובל לפטירת הנשיא שזר, מציע לקוראים מפגש מיוחד עם כתביו, אך כוונתנו אינה מסתכמת בכך. תקוותנו היא שהפגישה המחודשת לא תהיה רק עם זלמן שזר האיש אלא שהספר יתרום לקוראים ולציבור הישראלי ביצירת פגישה מחודשת עם עם ישראל הטוב, המתון, המלוכד. יש לנו מה ללמוד מגדול הרוח והמעשה שליווה את התנועה הציונית ואת מדינת ישראל בשלבים המכוננים של תכנון המדינה, הקמתה, עיצובה וחיווקה.

אני מתכבד להציג בפני הציבור הישראלי ספר זה, ומזמין אתכם לעיין היטב בדבריו ולהנחיל את תוכנם לדורות הבאים, וכל המרבה הרי זה משובח.

פתח דבר

העורכים

אסופה זו של כתבי זלמן שזר, נשיאה השלישי של מדינת ישראל, רואה אור לרגל שנת היובל לפטירתו. לאסופה נבחרו חיבורים וחלקי חיבורים המשקפים את משנתו הפוליטית, הלאומית, החברתית וההיסטורית, כאלה אשר לא נס לחם ושיש בהם משמעות ואמירה חיוניות גם לימינו. הקטעים מסודרים על פי חלוקה נושאת התואמת את מהלך תולדות חייו – החל מזיכרונות ילדותו ועד לתקופת נשיאותו, ומקיפים את תחומי פעילותו הציבורית והמדינית הענפה, במשך מעל לשלושה דורות של כתיבה ויצירה, לאורך רוב שנות המאה העשרים.

הקטעים הנכללים באסופה לוקטו מתוך תשעה קבצי חיבורים של שזר, שרובם הופיעו בחייו או בסמוך לפטירתו ומוקדשים לתקופות, לסוגות ולנושאים מוגדרים. המעודכן והמקיף ביותר מכל קבציו, חובק את שנות כתיבתו משחר נעוריו ועד ערוב ימיו, מאגד מאמרים ומסות, מחקרים וזיכרונות, נאומים ודוחות, מכתבים ושירים, ומקדים להם מבואות מקיפים ומאלפים – הוא הכרך המוקדש לשזר במסגרת 'הסדרה להנצחת זכרם של נשיאי ישראל וראשי ממשלותיה', בהוצאת ארכיון המדינה. הכרך הופיע בשנת תשס"ח בעריכת חגי צורף.

העיון באסופה יחשוף בפני הקוראים את עולמו הרוחני ומצפנו הערכי של שזר, ואת תחומי העניין המגוונים שלו כאיש רוח ומעשה וכשותף פעיל בהגשמת הציונות, בבניין המדינה ובחידוש השפה העברית והתרבות הלאומית של העם היהודי השב לארצו. שזר שילב במהלך חייו פעילות ציבורית מתמשכת ומחויבות בלתי מתפשרת לאידאולוגיה הציונית-סוציאליסטית ולערכיו היהודיים-הומניסטיים, מתוך נאמנות לעולמו הרגשי הפנימי.

מבעד לכל אלה ניבטת אישיותו הייחודית של שזר, כמי שראה עצמו שליח ציבור המסור ללא לאות לעשייה רבת פנים ונטוע עמוק בתודעת ההיסטוריה, האמונה והמורשת של עם ישראל. את מלאכתו של ההיסטוריון היהודי הוא תפס כשליחות רבת אחריות ומחויבות, שכן בפענוח צפונות העבר ראה את סימני הדרך העתידיים להובלת העם בדורו ובדורות הבאים.

באסופה ביקשנו להגיש לקוראים בני זמננו פנינים זוהרות מכתביו. לכל קטע הענקנו כותרת היוצאת מתוכו ומבקשת ללכוד את מהותו, ומתחתיה ציינו את תאריך כתיבתו. פרטי המקור המלאים מופיעים בסוף הספר. הקטעים מובאים כלשונם, בעדכוני כתיב קלים, ותוך ציון דילוגים. משפטי המפתח המובלטים מאפשרים לקוראים להתרשם בהרף עין מהרוח האופפת את הדברים ומלשוננו הפיוטית של שזר.

בגוף המאמרים עצמם השתמשנו בסוגריים מרובעים לציון שמותיהם המלאים של אישים נזכרים, להוספה לפי הצורך של ביאורים קצרים, לפתיחת ראשי תיבות ולתרגום ולביאור של מונחים לוועזיים או מילים עבריות שאינן שגורות בלשוננו בת־הזמן. במובאות מן הספרות התורנית הוספנו בסוגריים עגולים את מקורותיהם.

הקטעים שנבחרו הם הזמנה למפגש ראשוני עם דמותו רבת האנפין של שזר, מחבר הזיכרונות, החוקר ההיסטוריון, ההוגה והמסאי, הפוליטיקאי ואיש הציבור, הנואם והמחנך, השליח והמעורר, המשורר והמתרגם, השר והנשיא. להרחבה ולהעמקה אפשר לפנות לקובצי חיבוריו שמהם נבחרו הקטעים שבאסופה, שרשימת כותריהם מופיעה בסוף הספר.

האיש שכתב היסטוריה ושעשה היסטוריה

מוקי צור

כשנכתבה מגילת העצמאות, המסמך המכונן של מדינת ישראל ערב הקמתה, לא נקרא אף סופר או איש אקדמיה בכיר להרים תרומה לניסוחה. אף שהחברה המקומית בת הזמן הייתה עתירה ביוצרים ובאינטלקטואלים בולטים, איש הרוח היחיד שנטל חלק בניסוח המגילה היה זלמן רובשוב (לאחר קום המדינה: שזר), דמות מרכזית בחיי הציבור של היישוב היהודי בתקופת המנדט ומי שלימים כיהן כנשיא השלישי של מדינת ישראל. נאומו בוועד הפועל הציוני לפני תהליך כתיבת המגילה היה מקור השראה ומשפטים ממנו נכללו בה. עובדה זו מדגישה את מקומו הייחודי של שזר בגלריה של מנהיגי 'המדינה בדרך' ואנשי הרוח שלה. אמנם לא מעט ממנהיגי ישראל בני התקופה היו אנשי רוח ואומני לשון וניסוח, ולא מעט מאנשי הרוח דאו היו גם אישי ציבור ומורי דרך, אך לשזר נודע מעמד מיוחד במזיגה שבין איש הציבור לאיש הרוח. לא בכדי הגדיר עזריאל קרליבך, מגדולי העיתונאים של מדינת ישראל, את שזר כשר היחיד בממשלת ישראל הראשונה שהוא באמת איש רוח. 'שנים למדתי היסטוריה, עכשיו אני רוצה לעשות אותה', אמר חלוץ מהעלייה השלישית, ממייסדי הקיבוץ הראשון של השומר הצעיר. שזר היה ודאי מסכים לאמירה זו. הוא העמיק בלימוד ההיסטוריה היהודית ובחקרה והאמין שהעיסוק בה מסייע בעשייתה. כשתיאר את אחד ממוריו, ההיסטוריון יצחק שיפר, סיפר עליו שהיה פעיל ציבור שציבורו התפורר, ובאין מפלגה הסתער על הארכיון וכתב מחקרים חשובים. לשזר עצמו לא היה רגע כזה. הוא תמיד נקרע בין מחקריו לעיסוקיו הפוליטיים, החברתיים והתרבותיים. הרבה פעמים נאלץ להפסיק את עיסוקו בהיסטוריה כדי לעמוד במחויבותו כאיש ציבור. היו רגעים בחייו, בייחוד בעת שליחותו בארצות הברית, שבהם עמד על סף העמקת

לימודיו האקדמיים, אך נקרא או קרא עצמו לפעילות ציונית. מחקריו עזרו לו להבין את שמתחולל בסביבתו ולסמן דרכים לתנועה הציבורית שלה היה שותף. ואולם, למעורבותו היה מחיר. כתיבתו ההיסטורית סימנה אופקים יותר מאשר הקיפה פרטים.

לדידו, ההיסטוריה צריכה הייתה להיות מדע־עזר לתיקון החברה. הוא האמין שההיסטוריה לא נושאת גורל של קדמה אלא מאפשרת אותה. לשזר היה חשוב להדגיש את הקשר בין התחייה הספרותית לבין התחייה הציבורית. הציונות הייתה בעיניו תערוכת של שניהם. באישיותו התגלם הקשר הזה באופן מובהק.

שניאור זלמן רובשוב נולד בא' בכסלו תר"ן, 24 בנובמבר 1889, למשפחה מחסידות חב"ד בעיירה מיר שבפלך מינסק שבבלארוס, וגדל בעיירה הסמוכה סטוביץ (כיום סטובצ'י). הוא קיבל חינוך מסורתי, ולצידו רכש השכלה רחבה. את דרכו הציבורית החל בהגיעו לגיל מצוות, בעריכת עיתון עברי בעל מגמה לאומית־ציונית, שאת כל תכניו חיבר בעצמו. כעבור כשנתיים הצטרף כשותף לדרכה של תנועה רעיונית ייחודית, 'פועלי ציון', שבראשה עמדו דב בר בורוכוב ויצחק בן־צבי. חברי קבוצה זו קיבלו את השראתם מקרל מרקס ומהתנועה הסוציאליסטית העולמית, ופעלו להדריך את העם היהודי, ובייחוד את הנוער ואת הפועל, לאמץ את הציונות הסוציאליסטית. הם האמינו במקומה המרכזי של ארץ ישראל הסוציאליסטית בתקומת העם היהודי.

בורוכוב, מורו של שזר, בנה מפעל גדול במשך זמן קצר. כל דרכו ההגותית והפוליטית, שהניבה תנועה ויצירה אינטלקטואלית מורכבת, נמשכה כחמש עשרה שנים בלבד. הוא עסק בסוציולוגיה ובכלכלה, בתורת המוסר ובמחקר היידיש ובנה מפלגה וחבורה מנהיגה. שזר היה חברו ומנסח בהיר של תורתו. החבורה התמודדה עם ההתבוללות היהודית ועם מה ששזר כינה, 'הפיתוי של הנוער', שנטה להצטרף ל'שטן עטוף הטליתות' של הקומוניזם. העסיקה אותו שכבת הנוער היהודית שהתגייסה להגן על הציבור היהודי מפני הפוגרומים, וביקשה ביטוי אינטלקטואלי ורגשי ליתמותה החברתית־רעיונית בקרב תנועות מהפכניות.

אף שהיה ציוני וסוציאליסט, הוא לא ראה את מהפכנותו כמעשה של קיצוץ שורשים; אדרבה, כל ימיו היה עסוק בהקמת גשרים בין הציונות, הסוציאליזם והמדינה הנולדת לבין המורשת היהודית. אלא

שהייתה בעיסוקו תמימות רבה ולא מעט גשרים שבנה לא הצליחו לגשר. כבן למשפחה חב"דית הוא עמד בקשר רציף עם הרבי מלובביץ', מנחם מנדל שניאורסון, קרא את ספריו והגיב עליהם, ואף דאג להעביר אליו כתבי יד של האדמו"ר השלישי של חב"ד, הצמח צדק, שאותם מצא אצל המהפכן היהודי מנחם מנדל רוזנבוים, ממקימי קיבוץ נען. ואולם, למרות קשריו הענפים עם חב"ד, לא צלחו ניסיונותיו של שזר לקרב חסידות זאת לצינות, וחצר הרבי מלובביץ' נותרה בברוקלין שבניו יורק. ובכל זאת דחף שזר ליצירת כלים תרבותיים שיאפשרו לבנות גשר עתידי בין דת למדינה, גשר שיעמוד לא כסכר נגד דמוקרטיה מתקדמת אלא כמפגש, המאפשר לרתום מסורת ותרבות לבניינה הרוחני של המדינה.

כשמלאו לו שמונה עשרה שנה, יצא שזר מעירתו לוויילנה בשליחות תנועתו 'פועלי ציון', ליטול חלק במפעליה הספרותיים. בעקבות רדיפות מצד השלטון הצארי כנגד התנועות המהפכניות ובכללן תנועתו, הוא אף נעצר למספר שבועות. מוויילנה עבר לסנקט פטרבורג, בירת האימפריה הרוסית, כדי ללמוד בבית המדרש הגבוה ליהדות שייסד הברון דוד גינצבורג. יחד עמו למדו הקצין היהודי גיבור רוסיה יוסף טרומפלדור, שהכין עצמו לבניין מושבה סוציאליסטית בארץ ישראל, וכן בת למשפחת כצנלסון האמידה מבוברויסק, רחל כצנלסון, אהובתו ולימים אשתו.

רחל וזלמן היו אנשים שונים באופיים. הוא היה נלהב ופתוח, היא מופנמת; הוא היה בעל להט עז להיסטוריה היהודית וראה בה שליחות, היא הייתה אשת ספרות מובהקת, תלמידתו של יוסף חיים ברנר. בהמשך דרכה הייתה רחל מן הפועלות הטיפוסיות לעלייה השנייה, ולימים מנהיגת הפועלות בארץ ומייסדת ועורכת הירחון 'דבר הפועלת'. רובשוב נקשר עם הנהגת הפועלים בארץ, ובייחוד עם ברל כצנלסון, בן עירה של רחל, מייסד ועורך היומון 'דבר' של ההסתדרות הכללית של העובדים בארץ ישראל, העיתון העברי הנפוץ ביותר בתקופת המנדט הבריטי. שזר אף שימש סגנו של ברל בעריכת העיתון, ולאחר פטירת ברל ירש את תפקיד העורך הראשי. כשפגשה רחל את ברל הצעיר, היו אלה ימי שבר עבורו, משום שנכזב מהמהפכה הרוסית הראשונה שהולידה פוגרומים. בעומדו על סף תהום החליט ברל שלא לחכות עד שתמצא הדרך, ולקפוץ

כנחשון אל הלא ידוע ולא בטוח – ולעלות ארצה. רחל פגשה אותו בימי החלטתו, ואף הייתה מאוהבת בו בחשאי.

בסוף לימודיו יצא רובשוב לביקור בן שבועות מספר בארץ ישראל. כאן פגש חברים לתנועת 'פועלי ציון', בהם יצחק בן-צבי ורחל ינאית, ובאנשי חבורת 'ירושלים החדשה', בהנהגתו של מייסד ומנהל בית הספר לאומנות 'בצלאל', בוריס ש"ץ. חבורה זאת החליטה להפוך את ירושלים מעיר הדמעות הישנה לעיר יוצרת חדשה. הוא פגש את מחנכי גימנסיה הרצליה, התיכון העברי הראשון, את מייסדי דגניה, הקיבוץ הראשון, ובביקורו בחוות העלמות בכנרת נתקל ברועת אווזים בשם רחל בלובשטיין, לימים המשוררת. מפגש זה הוליד בהמשך מערכת קשרים עמוקה ושיתוף פעולה ספרותי פורה. פגישתו עם ברל כצנלסון באותו ביקור הייתה גורלית.

במהלך הביקור התנסה רובשוב בעבודה פיזית בחווה השיתופית במרחביה שבעמק יזרעאל, ושם נאלץ להתמודד עם החמסין ועם העבודה הקשה בשדה. אתגר אחר שעמד בפניו במהלך הביקור היה לסגל את ההגיינה הספרדית של העברית, ועליה הוא התגבר ביתר קלות. בתום ביקורו כתב לרחל אהובתו שכאן מקומה, שהארץ זקוקה לה. היא עלתה בעקבות המלצתו וכן בעקבות מכתב מברל, שהסביר לה שאף כי הארץ אינה גן של שושנים היא זקוקה לה, שכן היא זקוקה לרוח.

רובשוב עצמו שב ללימודיו ולמחקריו, הפעם בגרמניה. בזמן מלחמת העולם הראשונה, בהיותו נתין של מדינת אויב, רוסיה, הוא מצא את עצמו במעין 'מעצר בית' בפנסיון בברלין. זו הייתה תקופה חשובה עבורו, כי יכול היה להתמסר למחקריו וגם לרכז סביבו ציונים. שם הוא התוודע לנער גרהרד שולם, גרשם שלום, שגורש מביתו על ידי אביו בגיל שש עשרה כי כתב שיר נגד המלחמה. אביו ראה בכך בגידה במולדת.

רובשוב חקר את ההיסטוריה של השבתאות ושל התנועה הפרנקיסטית אחרי מות מייסדיה. הוא ביקר את הטענה שתנועות אלו היו מבוססות על רמאות ואמונות טפלות, וביקש לבחון אותן כתנועות של מרד ומחאה עממית, שביטאו תסיסה חברתית והיו גלגול נוסף בכמהיה היהודית עתיקת הימים לגאולה ולשיבת ציון. שנים רבות אחר כך ביקש ברל כצנלסון מגרשם שלום, גדול חוקרי הקבלה,

במעין צוואה לכתוב את תולדות השבתאות. רובשוב סיפק את הכלים הראשוניים למחקר.

עם סיום מלחמת העולם הראשונה הגיע רובשוב לארץ ישראל כמוזכיר ועדה של 'פועלי ציון' בראשותו של נחמן סירקין, מאבות הציונות הסוציאליסטית. תפקיד הוועדה היה לחקור את ההתיישבות היהודית בארץ ולתכנן כיצד ליצור בה חברה יהודית סוציאליסטית. הוועדה, שפעלה כחצי שנה, ערכה מחקר מעמיק על היישוב היהודי והחברה בארץ ישראל ורקמה תוכנית ליישוב בארץ בן מיליון יהודים, שיהיה מבוסס על יצירה חברתית שיתופית. עם תום עבודת המשלחת הופקד שזר על הכנת הדוח המסכם שלה. הדוח, שנכתב בידיש ונדפס ביפו, זכה לתפוצה גדולה במקורו ובתרגומו החלקי לעברית.

שזר עסק כל ימיו בטיפול הזיכרון של האבות המייסדים של תנועת 'פועלי ציון' ושל הציונות הסוציאליסטית בכלל. בין היתר היה מעורב בהעלאת עצמותיהם של 'אנשי נבו', אותם מורי דרך שנפטרו בגולה בטרם זכו לעלות ארצה, לבית הקברות של כנרת, שבו נטמן ברל כצנלסון. את עצמותיהם של משה הס ונחמן סירקין סייע להעלות ביוזמתו של בן-ציון ישראלי, מוותיקי העלייה השנייה ומחלוצי ההתיישבות החקלאית בארץ. כנשיא המדינה אף דאג להעלאת עצמותיו של מנהיגו בר בורוכוב, בעת שפינו את בית הקברות היהודי בקייב.

שזר הקים בארץ עם רחל כצנלסון את ביתו ומשפחתו, אך שלל התפקידים שאליהם נבחר הפכוהו למנהיג ציוני בקנה מידה כלל-עולמי. הוא נבחר לחבר הוועד הפועל הציוני, הוועד הפועל של אחדות העבודה, הוועד הפועל של ההסתדרות הכללית, הוועד הלאומי ומועצת הסוכנות היהודית; כיהן כציר לקונגרסים הציוניים; יצא לשליחויות רבות והתבלט כנואם כריזמטי המביא לתפוצות היהודים באירופה ובאמריקה – מתוך הפרספקטיבה של ההיסטוריה היהודית – את דבר ארץ ישראל העובדת ואת הבשורה הציונית בכלל.

לצד פעילותו הפוליטית הענפה בתקופת היישוב, יצא שמעו גם כמחבר ועורך מחונן ופורה, הודות למעמדו המרכזי בעריכת 'דבר' וכעורך הוצאת 'עם עובד' של ההסתדרות הכללית, והודות לכתביו הרבים בשלל סוגות, ובהם מאמרים וכתבות בענייני השעה, עיונים היסטוריים, פרקי זיכרונות, מסות על אישים, תרגומי שירה ושירים.

כסגן העורך של 'דבר' פגש שוב ברחל בלובשטיין, שהצטרפה למערכת העיתון כמתרגמת וכמשוררת. שזר היה האיש שדאג, יחד עם אשתו, לשירתה של רחל. הוא תיקן את הניקוד ולפעמים שקע בטיטות שיריה כדי לדלות מהן שירים, בעת שהיא חשה כי ההשראה פגה. בני הזוג שזר הכירו בכך שרחל היא חלוצה בשירת הנשים העברית, והאישה השנייה הכותבת שירה עברית כמאה שנים לאחר שרחל מורפורגו, המשוררת העברית הראשונה, בת איטליה, החלה לכתוב שירים. אמנם פרוזה נשית עברית כבר החלה להתפרסם, אך לא שירה. הזוג שזר פרסם את ספרי שיריה הראשונים של רחל. כצנלסון-שזר אף עצרה בתקופה מסוימת את כתיבת יומנה, בטענה שאת כל מה שהיא מרגישה, בלובשטיין כבר כותבת בשיריה. אחרי מותה של המשוררת, הוציא שזר קובץ משיריה בתרגומו ליידיש, ואשתו הבינה, ברגישותה הספרותית, שעם מותה נולדה אגדת עם. כישרון הניסוח של רובשוב עזר לו להניע אנשים לפעולה. בזמן השואה הוא טבע את הסיסמה לנוער הארץ-ישראלי, 'אם תִּשְׁכַּח הגולה תִּשְׁכַּח ימיני', שאותה חקקו אנשי תנועות הנוער על סלע שהעלו למצדה, ובבתים רבים נחקקו המילים הללו על פיסת הקיר הבלתי מטויחת שנהגו להשאיר לזכר החורבן. פנייתו לנוער נוסחה באופן אוטופי: 'לא ארץ קטנה היא הארץ שמשתרעת לפניך, כי ארץ רבת מכאובים ונפתולי ניגודים, אבל ארץ הברכה והייעוד'. ובעת שפירט את משימות הנוער, הוא דיבר בעיקר על כיבוש הביצות ופיתוח השממה, ולא על רנסנס תרבותי נוסח אחד העם. זאת, אף שהוא עצמו לא היה איש התיישבות או איש העשייה המשקית או הביטחונית. כל היעדים והאתגרים שהוא סימן עמדו בסימן הלכידות, הערכים והמשמעות, והיו כרוכים בהחלטה אישית, בבחירה, בעשייה.

'לא עם קטן גלותי הוא עמך המפוזר מעבר לימים, כי אם עם עשיר וקשה עורף' – כך פנה בפנייה נוספת לנוער בארץ, וזאת אף שהקדיש מזמנו ומהאנרגיה הרוחנית שלו לגולה היהודית. יהדות רוסיה, יהדות ארצות הברית וכל פינה של הגולה היהודית עניינה אותו, על תכונותיה ועל תרבותה, כולל מרכיבים שבזרם המרכזי בציונות נדחו בשם 'שלילת הגולה', כגון תרבות היידיש. הרבה מזמנו, עוד לפני שהיה לנשיא המדינה, הוקדש לעם היהודי ולתנועה הציונית ברחבי העולם. תפיסתו היהודית הייתה רחבה ואחראית, אך כציוני הוא האמין שהמתרחש בארץ ישראל

הוא מפתח חיוני לגילוי העם היהודי והפוטנציאל הטמון בו. הגולה, ללא היישוב היהודי בארץ, נוטה לשיתוק.

שזר ראה עצמו כשליח המחויב לתוצאות מחקריו ההיסטוריים. הוא השתמש בהם וניווט על ידם. כאשר, לדוגמה, ביקש להאיר באירוניה את פרשת ההתיישבות היהודית בבירוביג'ן שברוסיה, בהכוונת השלטון הקומוניסטי, הוא סיפר על כך באמצעות הצגה אירונית של אמונת הרב הספרדי באמסטרדם, מנשה בן־ישראל בן המאה השבע עשרה, שיש להחזיר את היהודים לאנגליה בנימוק שעד שלא יהיו יהודים בכל פינה בעולם, בקרב כלל האומות, המשיח לא יוכל להגיע.

שזר היה שליח העיתון 'דבר' לסיקור הוועידה הבין־לאומית שהתכנסה בסוף שנות השלושים באתר הנופש אוויאן שבצרפת כדי לדון בבעיית הפליטים שנאלצו להימלט משטחי גרמניה הנאצית, רובם המכריע יהודים. הוא הלך לבית הכנסת העתיק במקום, שבעבר כבר ראה לא פעם את מצוקת היהודים, ועתה עומד כמעט ריק. מהסיפור ההיסטורי שהוא סיפר על המקום עולה צעקת היהודי הנרדף. ואמנם, ועידה בין־לאומית זו סימנה את אסונם המתקרב של היהודים: כל האומות סגרו את שעריהן רשמית. הראייה המעמיקה של שזר האירה את המצב מתוך פרספקטיבה היסטורית רחבה.

הסוציולוג היהודי קרל מנהיים האמין כי ישנו פער גדול בין אידאולוגיה ואוטופיה: אידאולוגיה מצדיקה, אוטופיה מייצגת את הצורך לבנות את החדש. שזר מצא עצמו מצדיק את האוטופיזם שהיה גנוז בציונות בכלל ובציונות הסוציאליסטית בפרט. ערב הקמת המדינה התכנס הוועד הפועל הציוני לדיון במטרה לכונן את המוסדות שיקימו מדינה. בכינוס זה הוחלט על הקמת פורום של שלושה עשר איש, בבחינת 'הממשלה בדרך', ועוד גוף של שלושים ושבעה, שיתפקד כבית המחוקקים של 'המדינה בדרך'. המשתתפים היו חלוקים ברעיונותיהם ובעולמם, והוויכוחים היו דרמטיים. מישוהו היה צריך לסכם את הדיון בהכרזה מטעם הוועד הפועל הציוני על עצמאות מדינית. הציעו ששזר יסכמם. בתחילה סירב אך לבסוף נעתר. נאום הסיכום שלו להתכנסות היה כאמור השראה לניסוח מגילת העצמאות.

לאחר קום המדינה נבחר שזר לכנסת הראשונה וכיהן כשר החינוך והתרבות הראשון למשך כשנה וחצי. בתפקידו זה הוא הוביל את מיסוד

החינוך הממלכתי דרך חקיקת 'חוק חינוך חובה' לכלל, אשר מכיר רשמית בקיומם של ארבעת הזרמים החינוכיים הקיימים בני הזמן: הזרם הכללי, זרם העובדים, הזרם הדתי והזרם החרדי. הוא האמין שלכל הורה יש זכות לבחור את החינוך לילדיו לפי השקפת עולמו. המתח בין חוגים דתיים, שטענו כי כופים על ילדיהם חילוניות ומקצצים את פאותיהם, לבין החילונים, שהתריסו כנגד כפייה דתית, הביא להתפטרות. הוא היה רגיש לכל ניסיון לנתק גשרים והצטער על כל צרימה הגודעת את האפשרות לקיים חברה דמוקרטית. ההתפטרות מהממשלה ומהיכולת לתרום להתוויית דרכה של מערכת החינוך במדינה הנוולת כאבה לו מאוד, אך במהרה מצא לאלו חלופה בפעילות כלל-יהודית ענפה בהנהגת הסוכנות היהודית. במשך כתרסר שנים כיהן בסוכנות בתפקידים שונים, בהם כחבר ההנהלה, כראש מחלקת ההסברה וכראש המחלקה לחינוך ולתרבות יהודית בגולה, כממלא מקום יושב ראש ההנהלה בירושלים ובעיקר כיושב ראש הרביעי של הסוכנות.

לאחר שמונה לנשיא השלישי של מדינת ישראל, היה שזר לנשיא הראשון שערך ביקורים ממלכתיים בחו"ל ושפגש רשמית את האפיפיור בארץ. בימיו בנשיאות התחוללו מלחמת ששת הימים ומלחמת ההתשה, ובשנת כהונתו האחרונה זכה לחנוך את מקומו החדש של משכן נשיאי ישראל. הוא אמנם המשיך לעסוק בהיסטוריה וללוות את הספרות והעיתונות, אך זכה להיות נשיא בשעות שהתאימו למזגו הסוער.

אשתו, רחל כצנלסון-שזר, הייתה אישיות חשובה בפני עצמה בתקופת היישוב והמדינה. הקשרים בין בני הזוג ידעו עליות ומורדות. היא ידעה לקרוא ייאוש. הוא ביטא אהדה לסבל אך סירב לקבל אותו. כמנהיג שהאמין בהיסטוריה ובקדמה הוא חשב שיש להציג עולם אופטימי. היא הייתה ריאלית. ילדתם רודה, בעלת הצרכים המיוחדים, מיקדה את השוני ביניהם. הוא סירב להאמין שלא 'תחלים'. רחל קראה את המצב במדויק.

שזר לא חדל ממאמציו לכתוב פרקים בזיכרון היהודי, וראה בפרקים הללו מצפן תרבותי ומוסרי. בחזונו האוניברסלי, גם בימי ניצחון, נשקפת הסכנה לאבד את הרגישות, וגוברת הדאגה מפני אובדן החוש לאחריות חברתית.

בי"ט בתשרי תשל"ה, 5 באוקטובר 1974, כשנה וחצי לאחר סיום כהונתו כנשיא המדינה, הלך שזר לעולמו שבע ימים ושבע מעשים. כבן

שמונים וחמש היה, ועתיר פעילות ציבורית למען עם ישראל ומדינת ישראל, פעילות שהשתרעה על פני שלושת הרבעים הראשונים של המאה העשרים, התקופה הדרמטית בהיסטוריה היהודית שבין חורבן לתקומה. באסופה שלפנינו נלקטו פרקים מדבריו ומכתביו של זלמן שזר, לזיכרון האיש, מבטו ודרכו. יהי רצון שקריאתו תשוב ותישמע בארץ.

ציוני דרך בחייו של זלמן שזר

חגי צורף

א' בכסלו תר"ן, 24 בנובמבר 1889: שניאור זלמן רובשוב (שזר) נולד במיר שברוסיה הלבנה.

1905	מצטרף ל'מפלגת פועלי ציון' בסטויבץ. משתתף בתנועת ההגנה העצמית בעיירה.
1906	עובר לוויילנה ועובד במרכז של 'פועלי ציון' ברוסיה ובמערכות עיתוניה.
1907	מתחיל את לימודיו ב'אקדמיה לחוכמת ישראל' בבירת רוסיה סנקט פטרבורג (עד 1911).
1908	פוגש בסנקט פטרבורג בפעם הראשונה את רחל כצנלסון.
1911	יוצא לביקור בארץ ישראל ושוהה בה כחודש ימים.
1912	מתחיל את לימודיו באוניברסיטה בפרייבורג, גרמניה.
1913	מפרסם בכתב העת 'השלח' את מאמרו 'סופרו של משיח'.
1914	עובר ללמוד באוניברסיטה בשטרסבורג, צרפת. עם פרוץ המלחמה נעצר בברלין כנתיין ארץ אויב ונאסר עליו לעזוב את העיר.
1915–1916	מתגורר בברלין, עורך מחקרים היסטוריים בספרייה העירונית, חבר במערכת השבועון הברלינאי <i>Jüdische Rundschau</i> , משתתף קבוע בירחון הברלינאי <i>Der Jude</i> .
1915–1919	לומד באוניברסיטת ברלין ומקבל תואר בהיסטוריה ופילוסופיה. מקים את ארגון 'החלוץ' בגרמניה. משתתף במועצה העולמית של 'פועלי ציון' בשטוקהולם (1919).
1920	מגיע לארץ ישראל בתור חבר במשלחת של 'פועלי ציון'. נישא לרחל כצנלסון. משתתף בוועידה העולמית החמישית של 'פועלי ציון'. נבחר לחבר במשרד של

הברית העולמית של פועלי ציון' בווינה ומשתקע עם אשתו בעיר.	
1921	משתתף בקונגרס הציוני ה-12 (ומאו ועד 1963 במרבית הקונגרסים הציוניים). נולדה בתו רודה.
1923	נבחר לחבר הוועד הפועל הציוני (עד 1963).
1924	חוזר עם משפחתו לארץ ישראל. נבחר לוועד הפועל של אחדות העבודה (עד 1930) ולוועד הפועל של הסתדרות העובדים הכללית (לסירוגין עד 1949).
1925	מתמנה לחבר מערכת היומון 'דבר', עם ייסודו, ומשמש סגן העורך. נבחר בתור ציר של אחדות העבודה ואחר כך של מפלגת פועלי ארץ ישראל (מפא"י) לאספת הנבחרים (עד 1949) ומתמנה לחבר במליאת הוועד הלאומי (עד 1944). מופיע הספר 'תולדות ביקורת המקרא' שכתב עם מנחם סולובייצ'יק.
1929–1926	יוצא מטעם ההסתדרות הכללית והתנועה הציונית לשליחות לאירופה ולאמריקה. ממארגני ועידת היסוד של הליגה למען ארץ ישראל העובדת בברלין (1928). נבחר לחבר במועצת הסוכנות היהודית (1929).
1930	משתתף בוועידת היסוד של מפא"י ונבחר למוסדותיה המרכזיים.
1931–1932	יוצא בשליחות ההסתדרות הכללית לאמריקה ובמהלכה מופיע ספר שיריה של רחל המשוררת שתרגם לידיש: 'רחל'ס לידער'.
1933	יוצא לפולין כדי להשתתף במערכת הבחירות לקונגרס הציוני ה-18, מייסד ועורך בוורשה את היומון 'דאס ווארט'.
1935	יוצא לאור הספר 'שירי רחל' בעריכתו.
1935–1936	יוצא בשליחות ההסתדרות לארצות הברית, לומד באוניברסיטת קולומביה בניו יורק.

1936	נבחר לנציג ממלא מקום בוועד הפועל הציוני המצומצם. מתמנה לעורך בפועל של 'דבר'.
1942	נושא את נאום הפתיחה בכינוס מיוחד של מועצת ההסתדרות הכללית שהוקדש לגורל יהודי אירופה. מתמנה לוועד המנהל של הוצאת 'עם עובד'.
1943	מיוזמי הקמת 'ועדת התגובה' (אחר כך 'ועדת העורכים') של אגודת העיתונאים הארץ-ישראלית וחבר פעיל בה (עד 1949).
1944	מתמנה לעורך הראשי של 'דבר' ושל הוצאת 'עם עובד' (עד 1949). חבר בוועד להקמת 'בית ברל' וראש הוועדה להכנת התוכן הרעיוני של המוסד.
1945	נבחר לחבר הנאמנים של האוניברסיטה העברית ולוועד הפועל שלה (עד 1963). משתתף בוועידה הציונית בלונדון.
1946	משתתף בשביתת רעב של הנהגת היישוב כמחאה על מדיניותה של בריטניה נגד העפלה מאירופה. נושא את הנאום הראשי בטקס הנחת אבן הפינה ל'בית ברל'. משמש כיושב ראש המוסד (עד 1949) וחבר הנהלתו (עד 1963).
1947	עומד בראש משלחת ההסתדרות הכללית לקונגרס האינטרנציונל המקצועי בפראג. חבר בוועדה המדינית המייעצת של הוועד הפועל הציוני בדיוני עצרת האו"ם על המלצות ועדת אונסקו"פ בניו יורק. נפגש בפעם הראשונה עם הרב יוסף יצחק שניאורסון (הרי"צ), הרבי מלובביץ', השישי בשושלת, בברוקלין.
1948	מנסח את ההכרזה על עצמאות מדינית של הוועד הפועל הציוני.
1949	נבחר לכנסת הראשונה מטעם מפא"י. מתמנה לשר החינוך והתרבות (עד 1950). יוזם את 'חוק לימוד חובה תש"ט-1949'. מאמץ את השם העברי 'שור' כשם משפחתו.
1950	יוצא לאור ספר זיכרונותיו ומסותיו 'כוכבי בקר'.

- 1951 ממשלת ברית המועצות לא מאשרת את מינויו לציר ישראל במוסקווה. נבחר להנהלת הסוכנות היהודית – ההסתדרות הציונית. מתמנה לראש מחלקת ההסברה של הסוכנות (עד 1956) ולממלא מקום יושב ראש הנהלת הסוכנות בירושלים.
- 1952 יוצא בשליחות הסוכנות וקרן היסוד למדינות דרום אמריקה וארצות הברית. נפגש בפעם הראשונה עם הרב מנחם מנדל שניאורסון, הרבי מלובביץ', השביעי בשושלת.
- 1953 מתמנה לראש המחלקה לחינוך ולתרבות בגולה של הסוכנות היהודית (עד 1963). מתמנה לאחד משלושת נציגי הסוכנות בהנהלתה של 'רשות הזיכרון לשואה ולגבורה יד ושם'.
- 1955 מופיעה המהדורה הראשונה של ספרו 'אור אישים'. שנה לאחר מכן זכה הספר בפרס אוסישקין.
- 1956 מתמנה ליושב ראש בפועל של הנהלת הסוכנות בירושלים (עד 1961) ולאחד מנציגי הסוכנות ב'מוסד לתיאום' עם הממשלה. מתפטר מחברותו בכנסת.
- 1957 ביוזמתו מתקיים בירושלים כינוס עיוני עולמי ראשון של התנועה הציונית.
- 1962 מבקר בברית המועצות ומתראה עם אחיו אברהם לאחר כחמישים שנות פירוד.
- 1963 נבחר לתפקיד הנשיא השלישי של מדינת ישראל. מקים את 'קרן עמו"ס' (עידוד מלומדים וסופרים) בבית הנשיא. בנובמבר מייצג את ישראל בלווייתו של נשיא ארצות הברית ג'ון פ' קנדי בושינגטון.
- 1964 בינואר מקבל במגידו את פני האפיפיור פאולוס השישי בבואו לביקור במקומות הקדושים בישראל ובערב נפרד ממנו בירושלים. באותו חודש מייסד את 'החוג לידעת עם ישראל בתפוצות' ('החוג ליהדות בת זמננו שליד בית הנשיא'). באוקטובר עולה אחיו מברית המועצות לישראל.

- 1965 בינואר מייצג את ישראל בלווייתו של וינסטון צ'רצ'יל בלונדון. באוגוסט מקבל את כתב ההאמנה של שגריר גרמניה המערבית בישראל.
- 1966 ביוני-אוגוסט עורך ביקור ממלכתי בארצות הדרום אמריקה צ'ילה, אורוגוואי וברזיל וביקור ממלכתי לא רשמי בארצות הברית.
- 1967 במאי עורך ביקור ממלכתי בקנדה ומקדים את שובו לארץ בגלל המתחות הביטחוניות. ביוני פורצת מלחמת ששת הימים. מבקר עוד במהלך המלחמה בכותל המערבי בירושלים, ואחר כך בחברון ובבית לחם. מקבל תואר דוקטור לשם כבוד מטעם האוניברסיטה העברית בירושלים.
- 1968 במרץ נבחר לכהונה שנייה בתור נשיא מדינת ישראל. באוקטובר נחנך 'בית שזר' בכפר חב"ד.
- 1969 בפברואר סופד לראש הממשלה לוי אשכול. במרץ מטיל על גולדה מאיר להרכיב ממשלה. בנובמבר, לרגל יום הולדתו ה־80, יוצאים לאור כמה פרסומים מכתביו.
- 1971 מופיע ספרו 'ציון וצדק: מבחר דברים בענייני תנועת העבודה בישראל'.
- 1972 במרץ מעתיק את מגוריו למשכן החדש של נשיא ישראל שזה עתה נחנך. בספטמבר משתתף בטקס התייחדות ממלכתי לספורטאים הישראלים שנרצחו באולימפיאדה במינכן.
- 1973 במאי מסיים את תפקידו.
- 1974 יוצאים לאור ספר שיריו 'לוית ניב' ולקט מאמריו 'בחצר המטרה: דברים על האומה והארץ'.

י"ט בתשרי תשל"ה, 5 באוקטובר 1974:
נפטר ונקבר בחלקת גדולי האומה בהר הרצל בירושלים.

מתוך: זלמן שזר הנשיא השלישי, עמ' יב-יד.

פרק ראשון

כור מחצבת

ספריית אבא שלי

י"ט בתשרי תש"ח, 3 באוקטובר 1947

אימתי התחיל להתרקם בליבי היחס המיוחד לספר ולספרייה? מאז שניתנה לי הרשות לעזור לאבא 'לאוורר' את ספריו בערב פסח ולנקותם מכל חשש של חמץ.

קראתי עכשיו את המסה הנאה והמאלפת של הרמן הסה על הקמת ספרייה עולמית מובחרת, ועל הספרייה הראשונה שהוא ראה בילדותו בבית סבא ואשר ממנה לו חיבת הספרים שלו. קמה לנגד עיניי כמו חיה ספריית אבא שלי, יסוד ושורש של אהבתי לספר העברי. היכן עכשיו ספרייה זו, והיכן עתה בית כזה אשר בו ספרייה כזו?

ואבא שלי לא סופר היה ולא רב. סוחר היה ולעיתים קרובות סוחר טרוד. והספרייה של אבא לא הגדולה שבספריות העיירה הייתה. הספרייה של הרב הייתה גדולה הרבה יותר ממנה. בספרייה של הדיין ר' יהושע היו הרבה יותר ספרי הלכה וחידושי תורה. ובבית חתנו של הנגיד היו הרבה יותר ספרי השכלה. ספרייתו של אבא ספרייה רגילה הייתה, ספריית בעל בית תורני, אבל הספרים שהיו בביתו לא מקריים היו ולא רק לנוי. ספרי חיים היו הם לאבא ונחוצים לו, ספר ספר בזמנו וספר ספר וערכו.

מדוע הרשה אבא רק לי לעזור לו בשעת 'אוורור' הספרים, ולא היה יכול להיעזר בכך באחיותיי הגדולות ממני? משום שעיקר האומנות היה לדעת היכן להעמיד אחר כך את הספרים, ספר ספר במקומו, ולא לערבב את סדר הספרים. איך תדענה זאת האחיות?

בשעת הוצאת הספרים מתוך הארונות אל החצר עזרו גם הן. לאורך כל החצר הונחו הקרשים הארוכים על גבי ספסלים וכיסאות. ועל גבי הקרשים נפתחו הספרים, הגדולים והקטנים, והרוח עלעל בהם כלמדן חריף עלעל וחזור, שעות רצופות. ואימא עברה עליהם עם כנף אווז ביד וניקתה נקה היטב את לוחות הספרים וגביהם משום חשש כלשהו של אבק חמץ. אולם עם רדת היום, כאשר נחוץ היה לאסוף את הספרים מן הקרשים ולהכניס אותם אל הארון, איך יוכל אבא לסמוך עליהן כי כל ספר יועמד בחזרה על מקומו הנכון?

ועד היום עדיין זכור לי סדר הספרים. את תוכן הספרים עוד לא ידעתי. אבל את סוד סידורם תפסתי מפי אבא ושמרתי בלבבי. קטלוג כתוב לא היה לאבא, אבל 'טבע הדברים' חייב להעמיד את כל ספר במקומו המיועד לו והקטלוג היה כאילו נתון מאליו. מאליו היה מובן שה'תניא' אף כי דק וקטן הוא, עומד ליד ה'תורה אור' הגדול והמכורך יפה בתכריך בד שחור וסמוך לו 'לקוטי תורה' באותו הגודל ובאותו התכריך וה'צמח צדק', ועל ידם ה'נועם אלימלך' ו'קדושת הלוי'; וה'אוהב ישראל'. ואם כי ידעתי כבר אז כי 'הרב הזקן' אשר חיבר את ה'שולחן ערוך' הוא אותו הרב אשר חיבר את ה'תניא', בכל זאת אין מעמידים את ה'שולחן ערוך' של הרב ליד ה'תניא', כי אם מקומו באצטבה השנייה ליד הטור 'יורה דעה' וליד 'מגן אברהם' וליד ה'חיי אדם' וליד ההוצאות השונות של ה'חושן משפט' ו'אבן העזר'. ואת ה'סידור' הגדול של הרב, סידור מרובע בן שני כרכים, מלא כתמי יין בפרקי ההגדה של פסח ודמעת עין בפרקי השמונה עשרה של ראש השנה – אותו אין מעמידים עם שאר הסידורים הנמצאים בשימוש יום יום; בו פותחים את הספרייה והוא עומד בראש האצטבה הראשונה. על ידו עומדת ההגדה הגדולה עם הפירושים המרובים שממנה עורך אבא את 'הסדר', ועל ידה הקיצור של"ה [שני לוחות הברית] אף כי הוא קטן מהם בגודלו. זה הקיצור של"ה שסבא ז"ל בבואו מעיירתו לבקרנו היה מבקש ממני לטפס ולהוריד אותו בשבילו, והוא היה שם אותו לתוך ילקוט הטלית שלו יחד עם ה'חוק לישראל' שהיה מביא איתו מעיירתו, והיה מצטייד בשניהם בלכתו בבוקר אל ה'שטיבל' לתפילת שחרית. וליד הקיצור של"ה התנוסס הספר הדק והמופלא והמטיל אימים בשל הביטחון העצום בכוחו, ספר רוזאל המלאך. בדוק היה – אם כי לא מנוסה – כי ספר זה מציל מן הדלקה. ואם כי רבו הדלקות בעיירתי למרות 'שמירתו' של הספר, לא נתערערה האמונה בסגולתו (בשעת בדיחותא הייתה אימא אומרת: הן רואה אתה, הספר ניצל). וכשהיה הספר פתוח על הקרשים והרוח הייתה מדפדפת בעלים והציורים המופלאים היו מרחפים מתוך העלים, היה זה כאילו באו להאציל מסגולתם על החצר כולה.

ש"ס שלם לא היה בספרית אבא. הש"ס הגדול הוצאת ראם, בכריכות בד שחור וגבי עור מוזהבים, עמד בשטיבל, ומשם היה אבא לוקח לו תמיד את הגמרא שהוא למד בה באותה שעה. [...] אולם גמרות בודדות היו